

پیشینه و شاخصه‌های بصری تزئینات در چوبی امامزاده حمزه دهدشت از دوره آل-بویه (محفوظ در موزه ملی ایران)

چکیده

هر دوره تاریخی دارای ویژگی‌هایی از نظر معماری و سبک تزئینات است. بررسی این ویژگی‌ها در بازشناسی آثار متعلق به ادوار مختلف مؤثر است. یکی از آثار موجود در موزه ملی ایران، در چوبی است که مختصات زمانی و مکانی دقیق آن نامشخص است. در چوبی به شماره ۳۲۹۲ یکی از آثار نفیس موزه ملی ایران بشمار می‌رود که اطلاعات چندانی از آن در دست نیست. براساس اطلاعات موزه، در چوبی متعلق به قرن پنجم هـ.ق و منسوب به شهر بهبهان می‌باشد. مسئله‌ای که می‌توان اینجا مطرح کرد نقش واکاوی تزئینات موجود در این در چوبی برای شناخت ماهیت دقیق آن است. این در، مربوط به اواخر سده چهارم و یا اوایل سده پنجم هـ.ق و متعلق به دوره حکومت آل‌بویه باشد. بر روی این در و کتیبه‌های آن اسامی پنج تن آل‌عبا و اسماء الهی، قسمتی از دعای توبه صحیفه سجادیه، آیه ۱ تا ۵۲ سوره یس، قسمتی از دعای امام زمان (عج) (اللهم ارزقنا) و نوشته‌هایی در رابطه با حاکم وقت در چهار قاب، دیده می‌شود. این پژوهش به روش تاریخی، توصیفی و تحلیلی انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که در چوبی، به فرمان آخرین حکمران آل‌بویه در منطقه فارس، بین سالهای ۴۴۰ تا ۴۴۸ هـ.ق ساخته شده است. اسناد موجود در مورد در گمشده امامزاده حمزه در دهه ۱۳۲۰ش. توسط متولی آن به وزیر فرهنگ وقت، عامل مؤثر در گمانه‌زنی شناسایی مکان اصلی در را فراهم نمود. با بررسی اسناد موجود مشخص شد که در فوق به امامزاده حمزه دهدشت در شصت کیلومتری بهبهان تعلق دارد. پژوهش فوق با روشن نمودن وضعیت تاریخی و مکانی در و بررسی شاخصه‌های بصری تزئینات آن، این در را به عنوان اثر ارزشمند هنر شیعی آل‌بویه در سده پنجم هـ.ق معرفی می‌کند.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی پیشینه تاریخی و هویتی در چوبی موجود در موزه ملی ایران.
۲. واکاوی شاخصه‌های تزئینات بصری موجود در چوبی مقبره امامزاده دهدشت.

سؤالات:

۱. در چوبی موجود در موزه ملی ایران دارای چه هویت زمانی و مکانی است؟
۲. در چوبی موجود در موزه ملی ایران دارای چه شاخصه‌هایی در تزئینات بصری است؟

واژگان کلیدی: در چوبی، آل‌بویه، کتیبه، امامزاده حمزه دهدشت، تزیینات بصری.

مقدمه

هر منطقه جغرافیایی متناسب با اهمیت اقتصادی و فرهنگی و سیاسی، وارث یک حافظه تاریخی است. منطقه جنوب و جنوب‌شرقی ایران که در دوره‌هایی از تاریخ، محل حکمرانان شیعی مذهب بوده، دارای آثار ارزشمندی با مضامین شیعی می‌باشد که این آثار منبعی موثق در تاریخ و هنر تشیع محسوب می‌شوند. این آثار هنری شیعی علی‌رغم ارزش‌های هنری و اهمیتی که در تاریخ هنر اسلامی ایران دارند، اساساً به درستی مورد مطالعه قرار نگرفته و منابع نسبتاً کمتری از آن‌ها در دست است. یکی از این آثار ارزشمند تاریخی، در چوبی موجود در موزه ملی ایران (به شماره موزه ۳۲۹۲) است که محل کشف آن را شهرستان بهبهان ذکر کرده‌اند. این درِ دولنگه با نقوش گیاهی و خطوط عالی کوفی و نسخ منبت‌کاری شده است. هر لنگه به سه بخش با کادرهای مربع و مستطیل تقسیم شده و درون قاب مستطیل، پنج عدد قاب دایره و لوزی به کار رفته است. درون قاب‌ها و حاشیه‌ها کتیبه‌هایی به خط کوفی و نسخ وجود دارد. با بررسی ویژگی‌های تزیینی و منبت، در مذکور را به سده پنجم هجری (یازدهم میلادی) نسبت داده‌اند. به دلیل آسیب‌هایی که به در وارد شده، تا قبل از این پژوهش، بخشی از کتیبه‌های آن به خوبی خوانده نشده و مطالعه جامعی در این خصوص صورت نپذیرفته است؛ بنابراین ضرورت پرداختن به این موضوع منجر به اتخاذ آن برای پژوهش گردید.

در خصوص موضوع این پژوهش تاکنون اثر مستقلی به رشته تحریر در نیامده است. با این حال مقالاتی درباره آثار هنری این منطقه نوشته شده است. سید علی موسوی‌نژاد سوق (۱۳۸۵) در کتاب: "ستارگان پراکنده اسلام زمین"، در معرفی بقعه امامزاده حمزه دهدشت اسناد و شواهدی در خصوص درِ گمشده امامزاده بیان می‌کند که می‌تواند با درِ مورد اشاره ارتباط داشته باشد. مهرانگیز کرمی مهربان (۱۳۹۳) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان: "پژوهشی در ویژگی‌های معماری و کاربری مجموعه بناهای بافت صفوی دهدشت (بلاد شاپور) استان کهگیلویه و بویر احمد" به معرفی بناهای شهرستان دهدشت و بررسی معماری آنها پرداخته است که برای یافتن محل دقیق در، می‌توان از این اطلاعات بهره برد. عبدالله قوچانی (۱۳۶۶) در مقاله‌ای با عنوان: "تحقیقی بر چوب نوشته‌های ایران" به این در اشاره نموده و بخش‌هایی از کتیبه‌های آن را بازخوانی کرده است اما کتیبه‌های مربوط به بخش تاریخی خوانده نشده است. قباد کیانمهر (۱۳۸۳) در رساله دکتری خود با عنوان: "ارزش‌های زیبایی‌شناسی منبت‌کاری عصر صفوی"، اشاره کوتاهی به این در کرده و آن را با توجه به نوع تکنیک منبت‌کاری جزو آثار مربوط به سده پنجم هـ ق معرفی می‌کند. منابع دیگری هم به این در اشاره کوتاهی دارند که اطلاعات قابل قبولی را ارائه نمی‌دهند. در آثار ذکر شده به اثر هنری مورد بحث در این پژوهش اشاره‌ای نشده است لذا نگارندگان در صدد هستند با روش توصیفی و با تحلیلی و با تکیه بر داده‌های میدانی و کتابخانه‌ای به بررسی ماهیت زمانی و مکانی این اثر بپردازند.

نتیجه‌گیری

مذهب شیعه تأثیری عمیقی بر هنر و میراث فرهنگی در طول تاریخ گذاشته است. دوره آل‌بویه به دلیل استیلای مذهب تشیع و معرفی آن به عنوان مذهب رسمی، دارای آثار هنری شیعی ارزشمندی می‌باشد. کتیبه‌های موجود در درب مذکور مانند: اسامی پنج تن آل‌عبا و دعای توبه از صحیفه سجادیه امام سجاد (ع)، نشان‌دهنده اعتقاد سازنده و سفارش‌دهنده درب و بنا به مذهب شیعه است. متون کتیبه‌ها از جمله مضامینی هستند که در هنر شیعی دوره آل‌بویه کاربرد داشتند. به‌طوری‌که در لوح چوبی موجود در مجموعه رابنو مربوط به سال ۳۶۳ هجری دعایی از صحیفه سجادیه به کار رفته است. نمونه دیگر لوح چوبی آل‌بویه مربوط به قرن پنجم هجری موجود در گالری فریر می‌باشد که از اسامی پنج تن آل‌عبا در کتیبه‌نگاری استفاده کرده است. یکی دیگر از کتیبه‌های به کار رفته در این در، حاوی دعای (اللهم ارزقنا) امام زمان (عج) می‌باشد که این حضور این دعا در قالب کتیبه در نمونه آثار شیعی که تاکنون مورد مطالعه قرار گرفته بسیار نادر می‌باشد. پس از خوانش کتیبه‌های بخش تاریخی در مذکور، مشخص شد که این در، یکی دیگر از آثار چوبی آل‌بویه مربوط به حکومت ابومنصور فولاد ستون پسر ابوکالینجار، آخرین پادشاه آل‌بویه در فارس و منطقه ارجان بین سال‌های ۴۴۰ تا ۴۴۸ هجری می‌باشد. پس از بررسی مدارک و اسناد موجود مشخص شد که این در، به بنای امامزاده حمزه در شهرستان دهدشت تعلق دارد. توصیف در از طرف متولی امامزاده حمزه با مشخصات در مورد بررسی موجود در موزه ملی ایران همسان است. در اسناد موجود به این نکته اشاره شده که در امامزاده حمزه در موزه ملی ایران دیده شده است. از لحاظ زمانی بنای امامزاده حمزه و در مذکور در یک دوره تاریخی ساخته شده‌اند. از آنجایی که این در، در حدود سال ۱۳۲۹ هـ.ش توسط رئیس سابق فرهنگ بهبهان به موزه ملی ایران تحویل داده شد نام شهرستان بهبهان در موزه ثبت گردید.

فهرست منابع و مآخذ:

- آزاد، میترا. (۱۳۸۱). معماری ایران در قلمرو آل‌بویه. تهران: ناشر کلیدر.
- ابن اثیر، عزالدین. (۱۳۸۵). تاریخ کامل. جلد سیزدهم، تصحیح حمیدرضا آژیر، انتشارات تهران: اساطیر.
- ابن بلخی. (۱۳۸۴). فارس‌نامه. به اهتمام و تصحیح گای لیسترانج و رینولد الن نیکلسون، انتشارات تهران: اساطیر.
- ایمان‌پور، محمدتقی؛ یحیایی، علی و جهان، زهرا. (۱۳۹۲). "بازتاب هنر و اندیشه ساسانیان در هنر عهد آل‌بویه: هنر معماری و فلزکاری". شماره ۵، ۵۳-۲۱.
- پیرنیا، حسن؛ اقبال آشتیانی، عباس. (۱۳۹۵). تاریخ کامل ایران از آغاز تا پهلوی. گرگان: انتشارات هفت سنگ.

حجازی، صدرالله؛ عسکری جاوردی، علیرضا. (۱۳۹۲). "بررسی تحولات تاریخی دوره اسلامی شهرستان کهگیلویه و بویر احمد براساس متون استاد و کتیبه پایان نامه کارشناسی ارشد.

حسینی فسائی، حاج میرزا حسن. (۱۳۷۸). فارسنامه ناصری. تصحیح منصور رستگار فسائی، جلد دوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.

حسینی، سید هاشم. (۱۳۸۸). "مقایسه ویژگی‌های هنر کتیبه‌نگاری عصر صفوی در دو مجموعه شاخص شیعی ایران (حرم مطهر امام رضا و بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی)". دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، پاییز و زمستان، شماره ۱۱، ۲۵-۱۲.

حسینی، سید هاشم. (۱۳۹۰). "کاربرد تزئینی و مفهومی نقش شمس در مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی". هنر اسلامی، بهار و تابستان، شماره ۱۴، ۱۶-۲.

خزایی، محمد. (۱۳۸۲). "نمادگرایی در هنر اسلام، تاویل نمادین نقوش در هنر ایران". مجموعه مقالات اولین همایش هنر اسلامی، انتشارات مطالعات هنر اسلامی.

سجادی، علی. (۱۳۹۶). آرامگاه‌های جنوب غرب ایران (خوزستان و مناطق همجوار)، تهران: انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، مرکز معرفی فرهنگی.

گاوبه، هاینس. (۱۳۷۷). ارجان و کهگیلویه از فتح عرب تا دوران صفوی. تهران: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

مستوفی، حمدالله. (۱۳۶۴). تاریخ گزیده. به اهتمام عبدالحسین نوائی، تهران: انتشارات امیرکبیر.

مقدسی، بوعبدالله محمد. (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم. ترجمه دکتر علینقی منزوی، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.

موسوی‌نژاد سوق، سید علی. (۱۳۸۵). ستارگان پراکنده اسلام زمین (دایره‌المعارف شجره آل رسول (ص)). جلد سوم، قم: انتشارات کومه.

میرخواند، محمدبن خاوندشاه. (۱۳۸۰). تاریخ روضه الصفا فی سیره الانبیا والملوک و الخلفا. جلد چهارم، به تصحیح جمشید کیان‌فر، تهران: اساطیر.

سپیدنامه، حسین، خالدی، سهراب. (۱۳۹۲). "جغرافیای تاریخی کهگیلویه و بویراحمد در دوران اسلامی". همایش ملی باستان‌شناسی ایران دستاوردها فرصت‌ها آسیب‌ها، دانشکده هنر دانشگاه بیرجند.

سپیدنامه، حسین و ابراهیم رایگانی. (۱۳۹۴)، بررسی الگوی پراکنش بناهای آرامگاهی در بافت تاریخی دهدشت، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران، یزد، موسسه معماری و شهرسازی سفیران مهرازی، دانشگاه علم و هنر یزد، https://www.civilica.com/Paper-BOOMCONF۰۱-BOOMCONF۰۱_۰۴۰.html

فراست، مریم. (۱۳۸۵). "به کارگیری شاخصه‌های معماری اسلامی در معماری مسجد محله با تاکید بر کتیبه و نقوش هندسی". مطالعات هنر اسلامی، شماره ۴، ۸۴-۶۱.

قوچانی، عبدالله. (۱۳۶۶). "تحقیقی بر چوب نوشته‌های ایران". مجله معماری و هنر ایران، شماره ۲، ۱۰-۱.

کریمی مهربان، مهرانگیز؛ نیستانی، جواد. (۱۳۹۳). "پژوهشی در ویژگی‌های معماری و کاربری مجموعه بناهای بافت صفوی دهدشت (بلاد شاپور) استان کهگیلویه و بویراحمد". پایان‌نامه کارشناسی ارشد.

مبلیان، الهه؛ کیانمهر، قباد. (۱۳۹۳). "تأثیر و تطبیق نقش‌مایه‌های ساسانی بر نقوش سردر مسجد جورجیر آل‌بویه". هنر اسلامی، شماره ۲۰، ۶۰-۴۱.

یغمایی، احسان. (۱۳۸۴). "چند منزلگاه راه شاهی هخامنشی از نورآباد ممسنی تا ارجان بهبهان". باستان پژوهی، شماره ۲، ۴۸-۳۲.

Adkinson, R. (2009). Sacred Symbols, peoples, religions, mysteries Thames & Hudson. 566.

Blair, Sh. (1992). The Monumental Inscription from the Early Islamic Iran and Transoxiana. Leiden: E.J. Brill, 41-45.

Burckart, T. (1954). The Spirit of Islamic Art, Quarterly. A Review of Islamic Culture, Vol. I, no.4, The Islamic Culture Center, 211. Khazaie, M. (1999). The Arabesque Motif (Islamic) in Early Islamic Persian Art. Published by Book Extra, London, 137.

Fischbein, E. (1987). Intuition in science and mathematics, an educational approach. Dordrecht, Kluwer, 114.